

แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิทัศน์เมืองโบราณเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

The Conservation and Development Guidelines for

Chiang Saen Ancient City, Chiangrai Province

รับบทความ 09/10/2565

แก้ไขบทความ 24/11/2565

ยอมรับบทความ 28/11/2565

อภิปิยา เทียนทรัพย์

ภาควิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Aphipiya Thiansup

Department of Landscape Architecture, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University

6372027425@student.chula.ac.th

บทคัดย่อ

เมืองโบราณเชียงใหม่ คือ เมืองประวัติศาสตร์ที่มีบทบาทสำคัญเพราะเป็นทั้งเมืองรากฐานต้นกำเนิดอาณาจักรใหญ่ทางตอนเหนืออย่างอาณาจักรล้านนา และเป็นเมืองหน้าด่านที่มีความโดดเด่นทางกายภาพจากการตั้งทำเลเมืองบนส่วนโค้งของแม่น้ำโขงซึ่งเป็นจุดสามเหลี่ยมทองคำบรรจบชายแดนสามประเทศ ทำให้โครงสร้างเมืองมีความสอดคล้องตามลักษณะของภูมิประเทศ และด้านวิถีชีวิตที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโบราณสถานในแง่วัฒนธรรมทางด้านศาสนา แต่ด้วยแผนแม่บทในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าฉบับก่อนหน้าไม่ประสบความสำเร็จในการอนุรักษ์และพัฒนาเมือง เพราะเน้นอนุรักษ์ด้านกายภาพภายนอกและออกแบบแนวทางแก้ปัญหาที่ทำให้เกิดการแบ่งพื้นที่ระหว่างชุมชนและโบราณสถานออกจากกัน ส่งผลให้ทั้งคุณค่าทางมรดกวัฒนธรรมในเมืองโบราณเชียงใหม่ และความผูกพันระหว่างชุมชนกับโบราณสถานลดลง

วัตถุประสงค์ของบทความฉบับนี้เพื่อศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์รวมถึงสภาพปัจจุบันของเมืองโบราณเชียงใหม่ เพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณเชียงใหม่ภายใต้แนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ (Historic Urban Landscape) โดยศึกษาในด้าน (1) หลักการและแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ (2) รูปแบบทางกายภาพของเมืองโบราณเชียงใหม่ และ (3) แนวคิดจากชุมชน วิถีชีวิตชุมชน กิจกรรมชุมชน วิธิดำเนินการศึกษาเน้นการศึกษาเอกสารทุติยภูมิ สัมภาษณ์พื้นที่ และสัมภาษณ์ตัวแทนชุมชนทั้ง 6 และตัวแทนเจ้าหน้าที่สำนักศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่

ผลการศึกษาพบว่า เมืองโบราณเชียงใหม่มีศักยภาพในการนำแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์มาใช้ประยุกต์เพราะมีความโดดเด่นทางกายภาพทั้งที่ตั้งของเมือง สถาปัตยกรรม โบราณสถาน และแนวภูมิทัศน์ และความโดดเด่นด้านวิถีชีวิตชุมชนที่แสดงความสัมพันธ์ด้านศาสนาที่มีเอกลักษณ์ แต่พบปัญหาจากความพร้อมของผู้อยู่อาศัยเพราะส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุและเด็กประหลุมวัยซึ่งมีความสนใจและความผูกพันต่อพื้นที่น้อย จึงต้องออกแบบแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองที่กระตุ้นความสนใจในการทำกิจกรรมเชิงอนุรักษ์และวัฒนธรรม และสนับสนุนกิจกรรมของชุมชนที่มีอยู่ให้เกิดความเด่นชัดสามารถนำเสนอแนวทางประกอบด้วย 2 ด้าน 1) ด้านกายภาพ 2) ด้านการศึกษา ทั้งหมดต้องมีชุมชนร่วมแสดงความคิดเห็นเพื่อผลประโยชน์ชุมชน สามารถสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อการต่อยอดโครงการได้อย่างยั่งยืนมากขึ้น

คำสำคัญ: เมืองโบราณเชียงใหม่ ข้อเสนอแนะภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ การอนุรักษ์และพัฒนา

Abstract

Chiang Saen ancient city is historic city, which is important because there is based foundation of large kingdom in the north such as the Lanna Kingdom, and fortress town that has unique physicality form located on the bend of the Mekong River, where the Golden Triangle meets the borders of three countries, that make urban structure consistent with its topography, and the way of life that shows the relationship between the community and ancient sites in terms of cultural religion. But, the previous master plan for preserving and developing the old city didn't success because of emphasizing on external physical preservation and designing to clear separation between communities and ancient sites, resulting in both cultural heritage values in the ancient city of Chiang Saen and the relationship between the community and the ancient sites is decreasing.

The objective of this research is to study the historical and the current part of the Chiang Saen ancient city to present the guidelines of Chiang Saen ancient city as following Historic Urban Landscape. The study had included (1) principles and concepts of historical urban landscapes, (2) physical forms of the ancient city of Chiang Saen, and (3) community-based concepts, the way of life in community, and community activities. The research method focused on paper source, surveying sites, and interviewing with representatives both of the 6 communities and the committee of fine arts office 7 Chiang Mai.

The results show that Chiang Saen ancient city has the quality to apply Historic Urban Landscape because there is prominent physicality, which includes location, architecture, ancient sites, and landscape. And, the notable way of life that present religious relationship but there is problem form aptness of residents which most are elder and children, which are less interested and interact to city. Therefore, it is necessary creation guideline of conservation and development town with motivation to enter cultural and conservative activity, and supporting existing activities of community notably. It can propose guidelines consisting of 2 aspects: 1) physical aspect 2) education aspect. which all of aspect in guidelines must involve the community in expressing opinions to generate income and collaborate with relevant agencies for further sustainable conservation and development projects in the area.

Keywords: *Chiang Saen Ancient City, Historic Urban Landscape Approach, Conservation and Development*

บทนำ

เมืองโบราณเชียงแสนเป็นหนึ่งในเมืองประวัติศาสตร์ที่สำคัญของประเทศไทย สร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 (สำนักศิลปากรที่ 7, 2549: 2-29, 2-30) ตำนานสิงหนวัติกุมารกล่าวถึงชนเผ่าลาวจกและขุนนางอพยพลงมาสร้างเมืองโยนกเชียงแสน ต่อมาได้เข้าตีอาณาจักรหริภุญไชย (ลำพูน) ของชาวมอญได้ และสามารถรวบรวมเมืองต่าง ๆ เป็นอาณาจักรล้านนา เมืองเชียงแสนในอดีตจึงมีความสำคัญในฐานะเป็นเมืองหน้าด่านทางการค้าและการปกครอง เนื่องจากตั้งอยู่ติดแนวโค้งของแม่น้ำโขงซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญสำหรับขนส่งสินค้าและการสัญจรหลักในภูมิภาค (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2538: 80-95)

ในปัจจุบันเมืองโบราณเชียงแสนมีความสำคัญในฐานะเป็นเมืองท่องเที่ยววัฒนธรรมซึ่งมีที่ตั้งอยู่บริเวณจุดบรรจบของชายแดนประเทศไทย ลาว และพม่า มีมรดกทางวัฒนธรรมประเภทโบราณสถานกว่า 100 แห่ง (เอกสิทธิ์ เรือนทอง, 2556: 25) นอกจากนี้ในปัจจุบันภาครัฐจัดทำแผนนโยบายพัฒนาเมืองเชียงแสนให้เป็นประตูการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งในภูมิภาคอาเซียนโดยกรมโยธาธิการและผังเมือง มุ่งหวังให้เกิดการผลักดันเศรษฐกิจของประเทศให้ดียิ่งขึ้น (กรมโยธาธิการและผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2558)

ที่ผ่านมา มีโครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนแม่บทในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณเชียงแสนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและแหล่งเรียนรู้ แนวทางการอนุรักษ์ที่เสนอเน้นเรื่องกายภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการออกกฎระเบียบเพื่อควบคุมรูปแบบสถาปัตยกรรมและการปรับปรุงภูมิทัศน์เมือง อย่างไรก็ตามโครงการศึกษาเหล่านี้ไม่สามารถบรรลุผลได้เนื่องจากไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและความต้องการของชุมชน ทำให้คุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณเชียงแสนลดลง

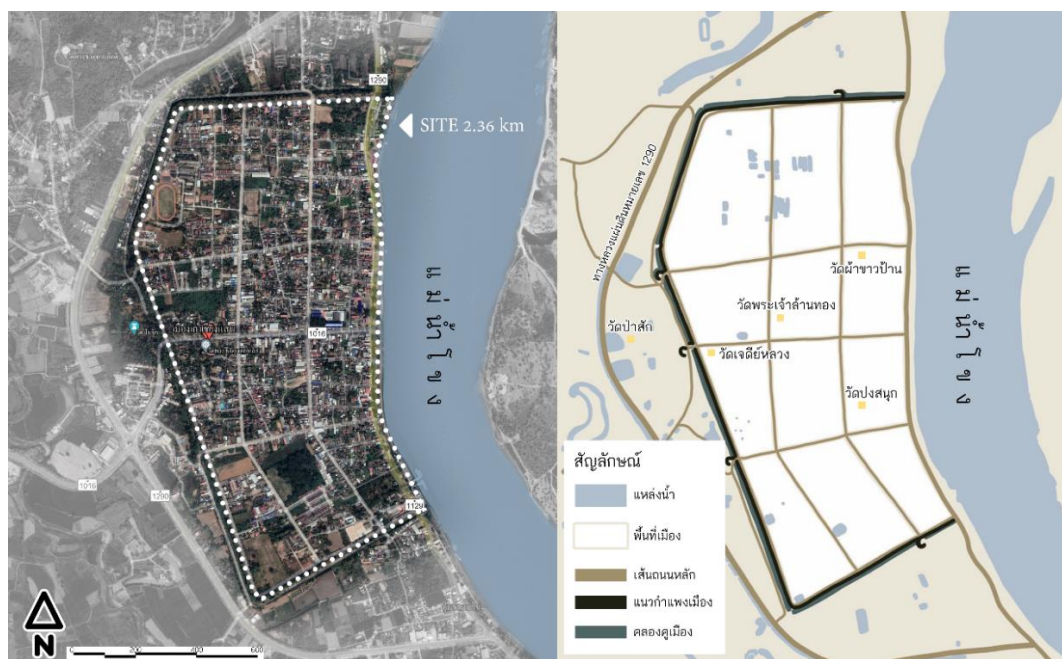
บทความวิจัยนี้เป็นความพยายามแรกในการใช้แนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ (Historic Urban Landscape) หรือ HUL ซึ่งประกาศอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. 2554 โดยองค์การเพื่อการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ ยูเนสโก (UNESCO) ในการเสนอแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณเชียงแสน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์และโบราณคดี รวมทั้งบริบทในปัจจุบันของเมืองโบราณเชียงแสน
2. เพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเชียงแสนภายใต้แนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ในการวางแผนทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณเชียงแสน

ขอบเขตการวิจัย

1. **ขอบเขตด้านพื้นที่** บริเวณเมืองโบราณเชียงแสน ตำบลเวียง อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ขอบเขตพื้นที่ทั้งหมด 2.36 ตารางกิโลเมตร ดังภาพ 1
2. **ขอบเขตด้านเนื้อหา**
 - 2.1. ศึกษาหลักการและแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์
 - 2.2. ศึกษาแบบทางกายภาพของเมืองโบราณเชียงแสน ได้แก่ พื้นที่โบราณสถาน พื้นที่ริมแม่น้ำโขง พื้นที่ทางวัฒนธรรม พื้นที่สีเขียวของเมือง และองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ของเมือง
 - 2.3. ศึกษาแนวคิดจากชุมชน วิถีชีวิตชุมชน กิจกรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ทางกายภาพของเมืองโบราณเชียงแสน

ภาพ 1 ขอบเขตการศึกษาเชิงพื้นที่เมืองโบราณเชียงใหม่ (ดัดแปลงภาพจากโปรแกรม Google Earth : ผู้วิจัย)

ระเบียบวิธีวิจัย

1. ศึกษาความหมายและรายละเอียดเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์
2. ศึกษาและวิเคราะห์โครงการที่ทำแผนแม่บทเกี่ยวกับเชียงใหม่
3. ศึกษาตัวอย่างเมืองในประเทศที่ใช้แนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์
4. ศึกษาแผนที่และภาพถ่ายทางอากาศของเมืองเชียงใหม่เพื่อรูปแบบการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินของเมือง
5. บ่งชี้พื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของเมืองโบราณเชียงใหม่ เช่น พื้นที่ทางประวัติศาสตร์ วัด โบราณสถาน กำแพงคูเมือง แนวต้นไม้โบราณ
6. สัมภาษณ์นักวิชาการที่เกี่ยวข้อง และตัวแทนชุมชนในเมืองโบราณเชียงใหม่ ได้แก่
 - 6.1. ตัวแทนนักวิชาการจากสำนักศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่ สัมภาษณ์เกี่ยวกับรายละเอียดแผนแม่บท และพื้นที่สำคัญของเมืองโบราณเชียงใหม่
 - 6.2. หัวหน้าชุมชนทั้ง 6 เขตของเมืองโบราณเชียงใหม่ ประกอบด้วย หัวหน้าชุมชนผ้าขาวบ้าน หัวหน้าชุมชนเจ้าแม่ นางแข็ง หัวหน้าชุมชนเจดีย์หลวง หัวหน้าชุมชนริมโขง หัวหน้าชุมชนทัพพาน และหัวหน้าชุมชนพระเจ้าล้านทอง
7. ลงพื้นที่เพื่อสำรวจและสังเกตสภาพปัจจุบันของพื้นที่สำคัญในเมืองเชียงใหม่และพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับแบบแผนแม่บท
8. วิเคราะห์เนื้อหาเพื่อเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณเชียงใหม่ภายใต้แนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์
9. สรุปผลการศึกษา

แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ (Historic Urban Landscape) (UNESCO, 2011) เป็นแนวคิดที่ถูกกล่าวครั้งแรกใน ค.ศ. 1976 โดยเกี่ยวข้องกับคำศัพท์สำคัญ คือ ‘พื้นที่ทางประวัติศาสตร์ (Historic area/city)’ ซึ่งหมายถึง พื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ซึ่งรวมทั้งโบราณสถาน อาคาร ธรรมชาติ และบรรพชีวินวิทยา แต่ละพื้นที่ที่มีความแตกต่างตามลักษณะเฉพาะทำให้เกิดคุณค่าทางมรดกวัฒนธรรมที่ต้องพึงระวังไม่ให้พื้นที่เหล่านั้นเกิดการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลกาภิวัตน์

ต่อมาใน ค.ศ. 2005 ยูเนสโกประกาศข้อบัญญัติเวียนนาเพื่อสร้างแนวคิดใหม่ที่สามารถบูรณาการการอนุรักษ์มรดกที่สำคัญของเมืองเก่าพร้อมกับการพัฒนาเมือง ทั้งนี้ ที่ผ่านมาการพัฒนาเมืองก่อให้เกิดปัญหาการรุกรานและสร้างความเสียหายแก่แหล่งโบราณคดีและมรดกทางวัฒนธรรม ยูเนสโกได้จัดการประชุมทางวิชาการเพื่อหารือและตรวจสอบแนวคิดและเริ่มการทดลองประยุกต์ใช้งานในพื้นที่จริงช่วง ค.ศ. 2007 – 2010 ทั้งในประเทศทางทวีปเอเชีย ยุโรป ออสเตรเลีย แอฟริกา และอเมริกาใต้ จนสรุปผลลัพธ์ในทิศทางที่ดีและสามารถนำมาใช้ได้จริงเพราะเป็นแนวคิดที่มีความยืดหยุ่นที่ง่ายต่อการประยุกต์ใช้จากความแตกต่างในแต่ละปัจจัยของเมืองเก่า ทำให้ชุมชนได้รับผลประโยชน์ที่ช่วยเพิ่มคุณภาพชีวิต เพิ่มแหล่งรายได้ และสนับสนุนการทำอาชีพดั้งเดิมให้คงอยู่ไม่สูญหายไป ถือเป็นการสร้างผลที่ดีทางด้านเศรษฐกิจ การท่องเที่ยว และสังคม สุดท้ายใน ค.ศ. 2011 ยูเนสโกประกาศเผยแพร่ข้อเสนอแนะแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์เพื่อเป็นแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าอย่างเป็นทางการ (UNESCO, 2011)

ดังนั้นภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ คือ พื้นที่เมืองประกอบด้วยเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ลักษณะทางวัฒนธรรมที่แสดงถึงวิถีชีวิตเฉพาะถิ่นของผู้อยู่อาศัย และทรัพยากรธรรมชาติที่มีความโดดเด่นทั้งแบบการรับรู้เชิงทัศน์ในรูปธรรมกับนามธรรม โดยแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์เป็นแนวคิดการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าที่เน้นในการอนุรักษ์พื้นที่ทางกายภาพของเมือง (physical form) และวิถีชีวิตทางสังคม (social evolution) ให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน กลายเป็นแนวคิดที่มีความสำคัญเพราะครอบคลุมการจัดการหลายประเด็นและยืดหยุ่นต่อการนำมาประยุกต์ใช้ บริบทเมืองที่มีลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมเฉพาะถิ่น (Bandarin & van Oers, 2012)

การศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เมืองโบราณเชียงแสนมีการจัดทำแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองจำนวนทั้งหมด 2 แผน ประกอบด้วย

1. **โครงการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาเมืองโบราณเชียงแสนให้เป็นมรดกโลก พ.ศ. 2549** จัดทำโดยสำนักศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่ เป็นแผนแม่บทที่มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เมืองโบราณเชียงแสนกลายเป็นเมืองมรดกทางวัฒนธรรมของโลก โดยมุ่งเน้นแนวทางการออกแบบและพัฒนาเมืองด้านกายภาพที่เกี่ยวกับการควบคุมลักษณะอาคารทั้งสี ความสูง และรูปทรงอาคารในเขตกำแพงเมือง การปรับปรุงภูมิทัศน์ให้เกิดความสวยงาม และการสร้างอาคารแหล่งการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมที่สามารถเผยแพร่ความรู้ทางประวัติศาสตร์ของเมืองเชียงแสนให้แก่ประชาชนในพื้นที่และกลุ่มนักท่องเที่ยว นอกจากนี้มีแนวทางสร้างพื้นที่พักอาศัยนอกเขตเมืองโบราณเชียงแสนสำหรับผู้อาศัยใกล้พื้นที่โบราณสถานไม่ให้เกิดการรุกรานซึ่งสร้างความเสียหายทั้งต่อโบราณสถานและมุมมองภายในเมือง
2. **โครงการศึกษาแนวทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและท้องถิ่นเมืองเชียงแสน จ.เชียงราย พ.ศ. 2553** จัดทำโดยคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม เป็นแผนแม่บทที่มีวัตถุประสงค์เพื่อค้นหาแนวทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมและโบราณคดีภายในเมืองโบราณเชียงแสนและทำให้กลายเป็นเมืองมรดกที่มีชีวิต (living heritage) โดยมุ่งเน้นแนวทางการออกแบบและพัฒนาเมืองด้านกายภาพที่เกี่ยวกับจัดสรรพื้นที่แยกการอยู่อาศัยของชุมชนกับพื้นที่โบราณสถานออกจากกันเพื่อแก้ปัญหาการรุกรานพื้นที่โบราณสถานของชุมชน ซึ่งเลือกทำเลที่ตั้ง 3 พื้นที่ ได้แก่ พื้นที่ตำรวจตระเวนชายแดน (ตชด.) พื้นที่โรงงานยาสูบ และพื้นที่นอกเมือง โดยปรับปรุงภูมิทัศน์และพื้นที่บางส่วนในเขตโบราณสถานให้เกิดความสวยงาม สามารถรองรับกิจกรรมการท่องเที่ยวและกิจกรรมการพักผ่อนภายในชุมชน และการออกแบบเส้นทางเชื่อมต่อพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ (linkage) ด้วยการปรับปรุงทางเท้า และทางจักรยาน

จากการวิเคราะห์พบว่า แผนแม่บททั้งสองเน้นการออกแบบกายภาพโดยเฉพาะการปรับปรุงเมืองและโบราณสถานให้สวยงาม แต่แยกชุมชนออกไปนอกเขตกำแพงเมือง จึงทำให้ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการร่วมดูแลรักษาโบราณสถาน นอกจากนี้แผนทั้งสองต้องใช้งบประมาณสูงในการดำเนินการตามแผน จึงส่งผลให้ไม่สามารถดำเนินการตามแผนแม่บททั้งสองได้ลุล่วง

ทั้งนี้ แนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ถูกนำมาทดลองประยุกต์ใช้ในประเทศไทยโดยพบทั้งหมด 2 บทความสามารถสรุปว่า เมืองเก่าในประเทศไทยสามารถนำแนวคิดมาประยุกต์ใช้ได้จริงเพราะสร้างความสนใจ และความกระตือรือร้นทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่มากขึ้น โดยแจกแจงรายละเอียดของแต่ละบทความ ดังนี้

1. **เมืองเก่าในประเทศไทย และแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์กับการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า พ.ศ. 2562** เขียนโดย เกรียงไกร เกิดศิริ เป็นบทความวิเคราะห์ระหว่างประเภทเมืองเก่าที่มีอยู่ในประเทศไทยและแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ โดยสรุปว่า เมืองเก่าลักษณะพลัดในประเทศไทยมีความเหมาะสมนำแนวคิดมาประยุกต์ใช้ต่อยอดได้ แต่อธิบายเฉพาะเชิงทฤษฎีเท่านั้น
2. **Applying the Historic Urban Landscape approach to the Identification of Urban Heritage Attributes of Bangkok's Old Town. Thailand ค.ศ. 2020** เขียนโดย Wimonrart Issarathumnoon เป็นบทความวิเคราะห์แนวคิดที่มีกรุงรัตนโกสินทร์เป็นเมืองกรณีศึกษา โดยสรุปว่า แนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์สามารถประยุกต์ใช้เพื่อแก้ปัญหาการขยายตัวของเมืองที่มีความพลัดสูง ซึ่งช่วยดึงเอกลักษณ์ของพื้นที่ประวัติศาสตร์ในกรุงเทพมหานคร ส่งผลให้วิถีชีวิตของชุมชนสอดคล้องกับภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ของพื้นที่มากขึ้น

สาระสำคัญของแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์

แนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ (UNESCO, 2011) คือ การออกแบบและพัฒนาเมืองเก่าโดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการอนุรักษ์และพัฒนาเพื่อช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่โบราณสถานและชุมชนให้สามารถรับมือการเปลี่ยนแปลงจากการขยายตัวของเมือง ซึ่งคุณค่าดังกล่าวประกอบด้วย 2 องค์ประกอบที่ต้องคำนึงถึงในการอนุรักษ์และปกป้องรักษา (GML Heritage, 2022) ได้แก่

1. **มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Tangible heritage value)** คือ องค์ประกอบเชิงกายภาพที่สามารถรับรู้ได้จากประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ การมองเห็น การได้ยิน การสัมผัส การได้กลิ่น และการรับรส ยกตัวอย่างเช่น ภูมิประเทศ พื้นที่ว่างและสวน องค์ประกอบโครงสร้างเมือง การใช้พื้นที่และการจัดการพื้นที่ว่าง
2. **มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible heritage value)** คือ องค์ประกอบเชิงนามธรรมซึ่งผู้คนสามารถรับรู้ได้จากการเชื่อมโยงถึงรูปแบบการใช้ชีวิตของผู้อยู่อาศัยในพื้นที่ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น อาทิ ประเพณีทางวัฒนธรรมและการปฏิบัติทางสังคม ค่านิยมทางสังคม

สาระสำคัญของแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์นอกจากจะมุ่งเน้นอนุรักษ์ลักษณะทางกายภาพของโบราณสถานและเมือง ยังพิจารณาครอบคลุมถึงวัฒนธรรมประเพณี โดยการส่งเสริมบทบาทของชุมชนในการอนุรักษ์และพัฒนาเมือง ตลอดจนคำนึงถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติควบคู่กับสังคมเศรษฐกิจ เพื่อนำไปสู่การวางแผนและวางผังแม่บทอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะเมืองเก่าในภูมิภาคเอเชีย เพราะคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นเกิดจากการจัดกิจกรรมที่ชุมชนมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในประเด็นของศาสนา จิตวิญญาณ และความเชื่อทางสังคม จึงเป็นฐานสำคัญทำให้องค์ประกอบทางกายภาพมีพื้นฐานในการสร้างจากประเพณีทางวัฒนธรรม และค่านิยมทางสังคมที่สอดคล้องต่อด้านศาสนาสูง (GML Heritage, 2022) สิ่งเหล่านี้จึงควรค่าต่อการอนุรักษ์ อีกทั้งเป็นแนวคิดที่สามารถรองรับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของเมืองเพื่อแสวงหาความเหมาะสมต่อบริบทชุมชนที่แตกต่างออกไปตามช่วงเวลาของแต่ละยุคสมัย

บริบททางประวัติศาสตร์ของเมืองโบราณเชียงใหม่

จากการศึกษาด้านเอกสาร การสำรวจ และสัมภาษณ์ทั้งตัวแทนหัวหน้าชุมชนทั้ง 6 และตัวแทนเจ้าหน้าที่สำนักศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่ คุณนงไฉน ทะรักษา นักโบราณคดีชำนาญการสรุปว่า เมืองโบราณเชียงใหม่เป็นเมืองที่มีความโดดเด่นทั้งทางด้านกายภาพและด้านวิถีชีวิต กำหนดการแบ่งเขตพื้นที่โบราณสถานด้วยกำแพงเมืองโบราณเชียงใหม่ ภายในเขตกำแพงเมืองมีจำนวนโบราณสถานทั้งหมด 76 แห่ง (สำนักศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่, 2549: 2-50) สามารถบ่งชี้พื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของเมืองโบราณเชียงใหม่ภายใต้กรอบแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ ดังต่อไปนี้

1. **มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้** องค์ประกอบเชิงกายภาพของเมืองโบราณเชียงใหม่ สามารถสรุปจัดกลุ่มประเภทย่อย 3 ประเภท และสามารถจัดลำดับความสำคัญของโบราณสถาน 3 ลำดับดังภาพ 2 รายละเอียดดังนี้

1.1. ศาสนสถาน แจกแจงออกเป็น

- 1.1.1. **โบราณสถาน** จัดแบ่งรูปแบบตามผังได้ 4 รูปแบบ (เอกสิทธิ์ เรือนทอง, 2556: 27, 109) ได้แก่ (1) แบบวางตามแนวแกน เป็นผังเริ่มแรกของโบราณสถานในเมืองโบราณเชียงใหม่ (2) แบบที่มีอุโบสถ (3) แบบเป็นหมู่อาคาร และ (4) แบบมีอาคารหลักเพิ่มจากแนวแกนเดิม ได้รับต่อยอดผังเพราะสอดคล้องช่วงประวัติศาสตร์ของเมืองที่ถูกปกครองจากพม่าและรับอิทธิพลวัฒนธรรมเข้ามาปรับเปลี่ยน จนมีแผนผังโบราณที่พบเฉพาะเพียงที่เมืองโบราณเชียงใหม่เท่านั้น ซึ่งสำนักศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่มีการจัดลำดับความสำคัญ 3 อันดับของโบราณสถานในเมืองโบราณเชียงใหม่ ปัจจุบันโบราณสถานมีสภาพทรุดโทรมเพราะขาดการดูแลอย่างสม่ำเสมอ ทำให้ผลกระทบจากภัยทางธรรมชาติ โดยเฉพาะโบราณสถานวัดเจ็ดยอด ซึ่งไม่ได้รับการบำรุงรักษาจากหน่วยงานที่รับผิดชอบอย่างต่อเนื่อง

- 1.1.2. **ช่วงเมือง** (สุรพล ดำริห์กุล, 2545: 6, 115, 149) คือ ลานกว้างสำหรับประกอบพิธีกรรม หรือกิจกรรมที่มีคนร่วมจำนวนมาก ตามความเชื่อของล้านนามักมีวัดหัวขวงตั้งอยู่เหนือพื้นที่ช่วงเมือง โดยช่วงเมืองของเมืองโบราณเชียงใหม่พบว่ามีคูน้ำจากการถูกปล่อยทิ้งร้างในอดีต แต่มีพื้นที่ใกล้เคียงกับช่วงเมืองอย่างพระมหาธาตุกลางเมืองที่สร้างพระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางของเมือง คือ วัดมหาธาตุและวัดเจ็ดยอด

- 1.2. **เรือนพักอาศัย** จากการสำรวจและสัมภาษณ์หัวหน้าชุมชนทั้ง 6 พบว่า เรือนพักอาศัยมีความหลากหลายตามรูปแบบการพัฒนาเมือง ยกตัวอย่างเช่น อาคารตึกแถวอิทธิพลฝรั่งเศส เรือนพักอาศัยไทยกาแลพื้นเมืองทางภาคเหนือ เป็นต้น ปัจจุบันมีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์และผู้อยู่อาศัย นอกจากนั้นมีพระตำหนักขององค์ในหลวงรัชกาลที่ 9 เป็นอาคารที่ได้รับความสำคัญทางประวัติศาสตร์จากหลายหน่วยงานรวมถึงชุมชน ปัจจุบันไม่มีการจัดการอาคารดังกล่าวเพราะไม่สามารถตกลงผลประโยชน์ร่วมกันได้

1.3. ภูมิสถาปัตยกรรม แจกแจงออกเป็น

- 1.3.1. **ป้อม ประตู และกำแพงเมืองโบราณ** (สำนักศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่, 2549 : 2-66, 2-68) เป็นกำแพงชั้นเดียวสูงประมาณ 4 เมตร และป้อมปากประตูและประตูเมืองรวม 5 แห่ง (สุรพล ดำริห์กุล, 2545: 116) รูปทรงเก๋อกมัว ล้อมเมืองสามด้านชิดริมแม่น้ำโขงเพื่อระบุงเขตแดนและป้องกันศัตรู จากการสำรวจพบว่าสภาพค่อนข้างสมบูรณ์และมีวัชพืชขึ้นอย่างประปราย

- 1.3.2. **คลองคูเมืองโบราณ** (สำนักศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่, 2549 : 2-80) เป็นคูล้อมแนวกำแพงเมืองเพื่อรองรับน้ำจากที่ดอนสูงสลับภูเขาเตี้ยทางเหนือ จากการสำรวจพบว่า ปัจจุบันไม่มีน้ำในคูเมือง วัชพืชปกคลุมพื้นที่และต้นไม้เติบโตตามริมคูเมือง

- 1.3.3. **แนวต้นไม้โบราณ** คือ ต้นสักโบราณตามถนนเส้นหลักกลางเมืองกับตามแนวกำแพงเมือง จากการสัมภาษณ์คุณนงไฉน ทะรักษา พบว่า การสร้างถนนทางหลวงบายพาส (by pass) ทำให้เมืองรับแรงลม

จากแม่น้ำโขงรุนแรงขึ้น กระทบต่อต้านสักโบราณที่โตตามแนวกำแพงเมืองที่มีปริมาณดินน้อย จึงล้มทับสร้างความเสียหายแก่โบราณสถานและชุมชนที่อยู่ใกล้เคียง นอกจากนี้จากการสำรวจพบแนวคันจามจรีซึ่งจากการวัดด้วยการนับก้าวเท่ามีขนาดทรงพุ่มกว้างประมาณ 30 เมตร ซึ่งมีขนาดใหญ่มากอยู่ตามริมแม่น้ำโขง ปัจจุบันเหลือเป็นแนวคันไม้ตลอดริมแม่น้ำของพื้นที่สีเขียวสาธารณะ

2. **มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้** องค์ประกอบเชิงนามธรรมในเมืองโบราณเชียงใหม่ มีความโดดเด่นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับพื้นที่เกี่ยวกับศาสนสถาน จากการสัมภาษณ์หัวหน้าชุมชนทั้ง 6 สรุปว่า ชุมชนเมืองเชียงใหม่ในอดีตตั้งเรือนล้อมวัด เพราะวัดเป็นพื้นที่ศูนย์กลางจัดกิจกรรมและจุดรวมส่งเครื่องบรรณาการแก่เมืองหลวงทางตอนเหนือ ในปัจจุบันชุมชนยังคงมีกิจกรรมประจำวันผูกพันกับวัด เช่น ทำบุญ ตักบาตร ร่วมกิจกรรมทางศาสนาในวันพระ และการจัดงานเทศกาลประจำปีที่ชุมชนให้ความสำคัญมีความสอดคล้องความเชื่อทางศาสนา ยกตัวอย่างเช่น เทศกาลไม้คำสะหลีหรือไม้คำตันโพธิ์ ณ วัดศรีมหาโพธิ์ ในช่วงวันที่ 16-18 เมษายนเนื่องในโอกาสวันปีใหม่ไทยของทุกปี กิจกรรมสร้างพระธาตุเจดีย์หลวงช่วงเทศกาลสงกรานต์ในวันที่ 13-16 เมษายนของทุกปี และเทศกาลทั่วไปอย่างเช่น วันพระวันเข้าพรรษา วันออกพรรษา และลอยกระทง นอกจากนี้ชุมชนเพิ่มกิจกรรมที่แสดงความสัมพันธ์ร่วมกับพื้นที่โบราณสถานซึ่งเกี่ยวข้องกับศาสนสถานมากขึ้น คือ การจัดกิจกรรมเชิญพระภิกษุสงฆ์จากวัดพระธาตุมหาเจดีย์มาสวดมนต์ตามวัดร้างของเมืองโบราณเชียงใหม่ทุกวันแรม 8 ค่ำ ของแต่ละเดือน

สภาพปัจจุบันของเมืองโบราณเชียงใหม่

จากการสำรวจพื้นที่จริง และสัมภาษณ์ตัวแทนหัวหน้าชุมชนทั้ง 6 กับตัวแทนเจ้าหน้าที่สำนักศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่พบว่า เมืองโบราณเชียงใหม่เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านกายภาพและวิถีชุมชน สามารถจัดกลุ่มแบบสรุป ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ แจกแจงรายละเอียดเป็น 3 ประเด็น ได้แก่

- 1.1. สภาพของโบราณสถาน ได้รับความเสียหายทั้งภูมิทัศน์รอบพื้นที่ มุมมองการรับรู้ และความสมบูรณ์ของโบราณสถาน จากการสำรวจพบว่า ไม่เพียงแต่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพอากาศที่มีผลต่อสภาพพื้นที่ เช่น ไม้มีน้ำในคูเมืองแทนที่ด้วยวัชพืชปกคลุม ได้รับความเสียหายจากการล้มของต้นไม้โบราณ เป็นต้น แต่รวมถึงขาดการดูแลอย่างสม่ำเสมอโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สอดคล้องตามบทสัมภาษณ์ของคุณงงไฉน ทะรักษา กล่าวว่า เป็นเพราะมีเจ้าหน้าที่และงบประมาณในการจัดการที่ไม่เพียงพอต่อการบำรุงรักษา นอกจากนี้จากการขยายตัวของเมืองที่เปลี่ยนแปลงตามการใช้ประโยชน์ที่ดิน เป็นผลให้เขตที่อยู่อาศัยชิดเขตพื้นที่โบราณสถานอย่างมาก ในบางพื้นที่เกิดการคาบเกี่ยวหรืออยู่ในเขตที่ดินของชุมชน เกิดปัญหาการรุกล้ำพื้นที่โบราณสถาน รวมถึงอาคารมีความสูงเกินกว่ากฎระเบียบการสร้างอาคารในเขตพื้นที่อนุรักษ์ ทำให้บดบังทัศนียภาพและมุมมองที่ดีของโบราณสถาน อีกทั้งการประกาศขายที่ดินซึ่งมีแหล่งโบราณสถานในพื้นที่ของชุมชนจึงเพิ่มความยากต่อการดูแลรักษามากขึ้น
- 1.2. การสร้างแหล่งการเรียนรู้ ปัจจุบันมีพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเชียงใหม่ตั้งใกล้วัดเจดีย์หลวง และอาคารในโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณเชียงใหม่ตั้งใกล้วัดป่าสักนอกเขตกำแพงเมือง เป็นแหล่งการเรียนรู้และรวบรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา แต่จากการสัมภาษณ์ทั้งตัวแทนชุมชนและเจ้าหน้าที่บ่งชี้ทางเดียวกันว่า ผู้ใช้บริการส่วนใหญ่เป็นกลุ่มนักเรียนที่สถาบันศึกษาพาทัศนศึกษามากกว่าผู้อยู่อาศัย
- 1.3. การสร้างเส้นทางคมนาคม จัดทำทางจักรยานฝั่งกำแพงเมืองทางใต้ ถูกสร้างเป็นเส้นทางลักษณะตัวแอล จากการสำรวจพื้นที่และสัมภาษณ์ชุมชนพบว่า นักท่องเที่ยวเป็นกลุ่มเดียวที่ใช้เส้นทางจักรยาน แต่มีจำนวนน้อยมากและยากต่อการใช้งานเพราะระดับทางจักรยานสูงจากพื้นถนน และทำแนวรั้วกั้นเส้นทางจึงยากต่อการสัญจร

2. การเปลี่ยนแปลงจากรูปแบบวิถีชีวิตชุมชน แจกแจงรายละเอียดเป็น 3 ประเด็น ได้แก่

- 2.1. **บทบาทของเมืองโบราณเชียงแสน** เพราะเมืองโบราณเชียงแสนเป็นแหล่งโบราณสถานที่สำคัญต่อประวัติศาสตร์ทางตอนเหนือ ปัจจุบันบทบาทของเมืองจึงกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะบริเวณริมแม่น้ำโขงเพราะพื้นที่มีความสวยงามทางภูมิทัศน์และเป็นจุดศูนย์รวมกิจกรรมของชุมชน ทำให้อาคารริมแม่น้ำโขงส่วนใหญ่เป็นโรงแรม และโฮมสเตย์ (homestay)
- 2.2. **กิจกรรมการใช้พื้นที่** ชุมชนจัดกิจกรรมประเภทอื่นนอกจากด้านศาสนามากขึ้น ส่วนใหญ่เพิ่มการจัดกิจกรรมประเภทนันทนาการโดยใช้พื้นที่ริมแม่น้ำโขง สนามกีฬากลางอำเภอเมืองเชียงแสน และลานจอดรถที่ว่าการอำเภอเชียงแสน ได้แก่ กีฬาเปตอง สนามเด็กเล่น ร้านอาหารนั่งร้าน และเดินแอโรบิก จากการสำรวจและการสัมภาษณ์ตัวแทนชุมชนพบว่า กิจกรรมกีฬาเปตอง และสนามเด็กเล่นมีผู้ใช้บริการน้อยลงเพราะที่ตั้งของพื้นที่สำหรับจัดกิจกรรมไกลจากการเข้าถึงของชุมชน และสภาพพื้นที่เกิดการชำรุด นอกจากนี้มีการจัดกิจกรรมตลาดกาดตองทุกวันอาทิตย์ที่ถนนหน้าว่าการอำเภอเมืองใกล้พื้นที่ริมแม่น้ำโขง โดยมีเจ้าหน้าที่ช่วยเหลือในการดูแลการสัญจรบนถนนและอำนวยความสะดวกในการร่วมกิจกรรมของชุมชน
- 2.3. **กลุ่มผู้ใช้งาน** จากการสัมภาษณ์ตัวแทนชุมชนทั้ง 6 กล่าวพ้องกันว่า ชุมชนส่วนใหญ่เป็นวัยชราและวัยเด็กประมว้ย เพราะวัยอื่นต้องทำงานและศึกษาเล่าเรียนตามสถานที่นอกเขตกำแพงเมืองจึงมีระยะเวลาอยู่อาศัยน้อยกว่า เป็นผลให้ชุมชนมีปฏิสัมพันธ์ในรูปแบบต่างคนต่างอยู่ และมีส่วนร่วมในกิจกรรมน้อยลงเพราะปัญหาสุขภาพและขาดความสนใจในการร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวกับโบราณสถานภายในเมือง

การสัมภาษณ์ชุมชน

ผลการสัมภาษณ์ตัวแทนหัวหน้าชุมชนทั้ง 6 ในเมืองโบราณเชียงแสน ได้แก่ กิตติศักดิ์ ปัญญาเดช ประธานชุมชนวัดเจดีย์หลวง อำพูน นาระตะ ประธานชุมชนทัพมานซึ่งไม่สะดวกให้สัมภาษณ์ คงฤทธิ์ วังมณี ประธานชุมชนเจ้าแม่นางเจิ้ง สุวิมล คำแสน ประธานชุมชนวัดผ้าขาวป่าน สมใจ ไชยวงศ์ ประธานชุมชนวัดพระเจ้าล้านทอง และ ธัญพัฒน์ วนภักดี ประธานชุมชนริมน้ำโขง แสดงความคิดเห็นแตกต่างซึ่งจัดกลุ่มได้ 2 กลุ่ม คือ ชุมชนมีความพร้อมให้ความร่วมมือในการจัดกิจกรรมเชิงอนุรักษ์ กับชุมชนไม่ให้ความสำคัญต่อโบราณสถาน เพราะมีความสนใจที่แตกต่าง และเน้นการหาเลี้ยงชีพเป็นหลัก โดยกลุ่มหลังเป็นความคิดเห็นสอดคล้องบทสัมภาษณ์จากฝ่ายเจ้าหน้าที่สำนักศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่ สามารถแจกแจงรายละเอียดชุดความคิดเห็นแต่ละกลุ่ม ดังนี้

1. **ชุมชนมีความพร้อมให้ความร่วมมือในการจัดกิจกรรมเชิงอนุรักษ์** 3 ใน 5 ของผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวว่า ชุมชนสมัครใจเข้าร่วมเป็นอาสาสมัครในการดูแลจัดการโบราณสถานและมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมเชิงวัฒนธรรม เพราะชุมชนได้รับผลประโยชน์ร่วม อีกทั้งชุมชนจำนวนหนึ่งพึงระวังการกระทำในพื้นที่โบราณสถานเพราะกฎระเบียบของหน่วยงานและความเคารพต่อสถานที่แห่งความเชื่อทางศาสนา
 2. **ชุมชนไม่ให้ความสำคัญต่อโบราณสถาน** ผู้ให้สัมภาษณ์ที่เหลือและตัวแทนเจ้าหน้าที่สำนักศิลปากรกล่าวว่า ชุมชนส่วนมากไม่ให้ความสำคัญ สาเหตุหลักเพราะความสนใจของแต่ละวัยที่ต่างกันโดยวัยชราซึ่งมีร่างกายไม่แข็งแรงและความสนใจต่อโบราณสถานค่อนข้างน้อยเป็นประชากรโดยส่วนใหญ่ของชุมชนเมืองโบราณเชียงแสน และปัญหาการประชาสัมพันธ์ที่ไม่ดีส่งผลให้ชุมชนไม่สามารถรับข่าวสารและขาดความสนใจในการเข้าร่วมกิจกรรม
- จากการวิเคราะห์สรุปได้ว่า ไม่ใช่ผู้อยู่อาศัยทั้งหมดที่มีความสนใจในการมีส่วนร่วมต่อการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า จึงจำเป็นต้องจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อเกิดการเข้าใจร่วมกันทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและชุมชน รวมถึงเสนอแนวทางที่สามารถสร้างความกระตือรือร้นในการมีส่วนร่วมของชุมชนให้มากยิ่งขึ้น เป็นขั้นตอนสำคัญให้สามารถจัดทำโครงการด้านอนุรักษ์ทางกายภาพและวิถีชีวิตสังคมร่วมกันภายใต้แนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ทั้งนี้ ตัวแทนชุมชนทั้ง 6 ของเมืองโบราณเชียงใหม่เสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าภายใต้ความต้องการของชุมชน ได้แก่ (1) การจัดพื้นที่สาธารณะภายในเมืองให้มีสภาพสมบูรณ์เหมาะแก่การใช้งานมากขึ้น (2) การจัดระเบียบความเรียบร้อยของเมืองให้สะอาดและน่าอยู่อาศัย (3) เพิ่มกิจกรรมด้านการศึกษาโดยเฉพาะการสนับสนุนให้เยาวชนมีความสนใจต่อกิจกรรมการอนุรักษ์เมืองโบราณและกิจกรรมด้านศิลปวัฒนธรรมของพื้นที่มากขึ้น (4) เพิ่มการคมนาคมสำหรับการท่องเที่ยวภายในเมือง และ (5) สนับสนุนการประชาสัมพันธ์และการจัดกิจกรรมของชุมชนในพื้นที่โบราณสถาน

การเสนอแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณเชียงใหม่

จากการศึกษาเมืองโบราณเชียงใหม่ภายใต้แนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์พบว่า เมืองโบราณเชียงใหม่ถือเป็นเมืองประวัติศาสตร์มีคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมด้านองค์ประกอบทางกายภาพเพราะมีพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่สามารถจัดหมวดหมู่เป็น 3 กลุ่ม ประกอบด้วย (1) กลุ่มประเภทศาสนสถานซึ่งส่วนใหญ่เป็นโบราณสถานซึ่งมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น โดยมีทั้งวัดที่ชุมชนใช้งานอยู่กับวัดที่ถูกปล่อยร้าง (2) กลุ่มประเภทเรือนพักอาศัยที่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมอิงตามการเปลี่ยนแปลงพัฒนาของเมือง และ (3) กลุ่มประเภทภูมิสถาปัตยกรรมซึ่งมีกำแพงกับป้อมโบราณของเมืองเป็นตัวกำหนดขอบเขตพื้นที่ และแนวดันไม้โบราณ ทั้งนี้ เมืองโบราณเชียงใหม่ยังมียุคคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมด้านสังคมเพราะชุมชนมีรูปแบบวิถีชีวิตและกิจกรรมที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างวัดและผู้คนภายใต้ความเชื่อทางศาสนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณเชียงใหม่ถูกลดทอนจากปัญหาหลัก คือ ความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับชุมชนบางกลุ่มที่มีพฤติกรรมเสี่ยง ทั้งบุกรุกโบราณสถานจากกิจวัตรประจำวันเพื่อการหาเลี้ยงชีพและไม่ให้ความสำคัญต่อโบราณสถานซึ่งอยู่ใกล้ที่ดินอาศัยจากความไม่ชัดเจนในการกำหนดเขตที่ดินระหว่างชุมชนกับโบราณสถาน (คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2553: 4-5) กระทั่งกลุ่มผู้อยู่อาศัยที่มีความสนใจและอาสาสมัครกิจกรรม เริ่มขาดแรงกระตุ้นในการมีส่วนร่วมด้านการอนุรักษ์และให้ความสำคัญเฉพาะกิจกรรมที่ส่งเสริมรายได้ในการหาเลี้ยงชีพแทน เช่น กิจกรรมส่งเสริมด้านการท่องเที่ยว และด้านเศรษฐกิจ

ดังนั้น แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณเชียงใหม่ภายใต้แนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ จำเป็นต้องออกแบบแนวทางที่สามารถอนุรักษ์กายภาพทางประวัติศาสตร์ของเมืองและครอบคลุมถึงวัฒนธรรมประเพณีเฉพาะถิ่น โดยส่งเสริมบทบาทของชุมชนด้วยวิธีการสร้างความกระตือรือร้นในการร่วมกิจกรรมเชิงวัฒนธรรมประเพณีเดิม รวมถึงการอนุรักษ์พื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ และแหล่งโบราณสถานภายในเมืองโบราณเชียงใหม่ซึ่งคำนึงถึงความเหมาะสมต่อบริบททางสังคมในปัจจุบัน เพื่อกระตุ้นความผูกพันที่มีต่อพื้นที่ของชุมชน โดยชุมชนสามารถได้รับผลประโยชน์จากการดูแลโบราณสถานซึ่งช่วยเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีได้อย่างยั่งยืน แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองสามารถแบ่งเป็น 2 ด้าน ดังต่อไปนี้

1. **ด้านกายภาพ** การเสนอแนวทางที่เกี่ยวกับด้านกายภาพ มุ่งเน้นการออกแบบพื้นที่เพื่อแก้ปัญหาด้านกายภาพของเมือง ได้แก่ ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับชุมชนทั้งการเข้าถึงพื้นที่ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่เกี่ยวกับพื้นที่โบราณสถาน และการอยู่ร่วมกับแหล่งโบราณสถาน รวมถึงปัญหาจากสภาพอากาศที่มีผลต่อทางกายภาพของเมือง ประกอบด้วย

- 1.1 **การออกแบบโครงข่ายสีเขียวสาธารณะ (Green public linkage)** ภายในเมืองให้พื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของเมืองโบราณเชียงใหม่เชื่อมถึงกัน ทำให้ชุมชนเข้าถึงพื้นที่ได้สะดวก และส่งเสริมให้ผู้คนออกมาใช้บริการเพื่อร่วมกิจกรรมของเมืองง่ายขึ้น โดยโครงข่ายต้องสามารถรองรับได้ทุกวัยโดยเฉพาะผู้สูงอายุที่มีปัญหาด้านสุขภาพ ดังนั้นทางพัฒนาต้องมีความกว้างขึ้น หรือลดสิ่งกีดขวางต่อการสัญจร เช่น การนำสายไฟฟ้าลงใต้ดินนอกจากนี้การออกแบบลาดลาดพื้น (pavement) เพื่อกำหนดขอบเขตพื้นที่ถนนที่มีการจัดกิจกรรมชั่วคราวอย่างตลาดกาดตอง เพื่อเกิดการตระหนักรู้และเพิ่มความสนใจให้ออกมาร่วมสนับสนุนกิจกรรมพื้นเมืองมากขึ้น

1.2 การออกแบบพื้นที่สีเขียวสาธารณะ (Green public space) เป็นจุดเชื่อมต่อ (node) โครงข่ายสีเขียวในเมือง เพื่อกระตุ้นการออกมาใช้กิจกรรมในพื้นที่เมืองของชุมชนมากขึ้น พื้นที่ที่เหมาะสมที่สุด คือ พื้นที่สาธารณะริมน้ำโขง ทั้งนี้ การออกแบบควรจัดภูมิทัศน์ให้มีความสอดคล้องร่วมกับสภาพแวดล้อมของเมืองเพื่อความกลมกลืนและรักษาคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมของพื้นที่ ยกตัวอย่างเช่น การใช้ต้นไม้พื้นถิ่นประกอบการออกแบบ การออกแบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการไม่ให้ความโดดเด่นแย่งมุมมองของผู้ใช้บริการจากภูมิทัศน์ภายในพื้นที่ เป็นต้น

1.3 การออกแบบวิธีแก้ปัญหาการล้นของต้นสักโบราณตามกำแพงเมืองและถนนกลางเมือง เพราะกระแสลมที่พัดรุนแรงขึ้นจากช่องลมระหว่างริมแม่น้ำโขงและถนนทางหลวงนอกเขตกำแพงเมือง สามารถเสนอ 3 วิธี ได้แก่

1.3.1 การค้ำยันต้นสักโบราณ เพื่อพยุงต้นไม้ไม่ให้ล้มจากแรงลมแบบชั่วคราวระหว่างรอการดำเนินการด้วยวิธีอื่นที่สามารถแก้ไขได้อย่างยั่งยืนมากกว่า ต้นสักโบราณที่ควรได้รับการค้ำยันมากที่สุด คือ ต้นสักที่อยู่บริเวณถนนกลางเมือง โดยการค้ำยันแบบยึดด้วยสายเคเบิลมีความเหมาะสมที่สุดเพราะไม่สร้างความเสียหายตามเปลือกไม้ ไม่รบกวนทัศนียภาพของเมือง และมีอายุการใช้งานที่ยืนยาวถึงหนึ่งปี

1.3.2 การปูพื้นที่น้ำซึมไหลผ่าน (permeable pavement) รอบโคนต้นสักโบราณตามแนวถนนกลางเมือง คล้ายการเปิดหน้าดินให้ต้นไม้สามารถคายน้ำ ป้องกันไม่ให้รากเน่าจากน้ำท่วมขัง และเกิดการล้นของต้นไม้เมื่อถูกกระแสลมพัด และรักษาพื้นที่สำหรับการสัญจรภายในเมืองที่มีพื้นที่อย่างจำกัด

1.3.3 การปลูกต้นไม้รอบพื้นที่นอกกำแพงเมืองเพื่อเป็นแนวกัน (buffer) ลดช่องว่างลมที่เพิ่มความแรงลมจนสร้างความเสียหายแก่ต้นไม้โบราณ โดยเฉพาะแนวต้นสักโบราณที่เติบโตบนตามกำแพงเมืองโบราณที่มีปริมาณดินให้รากเกาะน้อย และถือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของเมืองยากต่อการจัดการดูแลรักษาเพราะสามารถสร้างความเสียหายต่อโบราณคดีในพื้นที่

1.4 การออกแบบภูมิทัศน์ของพื้นที่ที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ อันเป็นเอกลักษณ์ของเมืองให้มีความชัดเจน โดยเฉพาะพื้นที่พระมหาธาตุอย่างวัดมหาธาตุและวัดเจติยหลวงที่เป็นจุดศูนย์กลางเมืองสำหรับประกอบพิธีกรรมสำคัญของชุมชน ดังนั้นต้องออกแบบให้มีพื้นที่สำหรับจัดกิจกรรมพื้นถิ่น โดยลดขนาดที่จอดรถในพื้นที่วัดเจติยหลวงเพื่อรองรับเฉพาะรถของผู้อยู่อาศัยในชุมชน ส่วนที่จอดรถสำหรับนักท่องเที่ยวตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองและจัดทำรถโดยสารสาธารณะพาเข้าเขตพื้นที่เมืองโบราณเชียงแสน รวมถึงจัดทำเส้นทางสำหรับสัญจรรูปแบบอื่นเพื่อชดเชยที่ไม่สามารถนำรถส่วนตัวเข้ามาในพื้นที่ เช่น เส้นทางสำหรับสัญจรด้วยจักรยาน เส้นทางรถรางลงสถานที่สำคัญของเมือง

1.5 การกำหนดกฎระเบียบเรื่องการดูแลและอยู่ร่วมกับโบราณสถานภายในเขตที่ดินอาศัยของชุมชน เป็นการร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับผู้อาศัย โดยควรกำหนดให้ได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน เพื่อสร้างแรงจูงใจแก่ชุมชน รวมถึงการกำหนดระเบียบการใช้งานและข้อปฏิบัติต่อพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ทั้งของชุมชนและนักท่องเที่ยว เพื่อรักษาสภาพของโบราณสถานไม่ให้ถูกทำลายมากที่สุด

2. ด้านการศึกษา การเสนอแนวทางที่เกี่ยวกับด้านการศึกษา มุ่งเน้นทำให้ชุมชนตระหนักรู้ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่สำคัญภายในเมือง โดยเฉพาะกลุ่มเยาวชนซึ่งเป็นวัยช่วงเล่าเรียนศึกษาเหมาะสมเป็นกลุ่มเป้าหมายในการเสนอแนวทางด้านนี้มากที่สุด เพราะสามารถสร้างความสนใจและแรงบันดาลใจในการต่อยอดความรู้ซึ่งช่วยเผยแพร่ให้ผู้อื่นเกิดการกระตุ้นให้มีส่วนร่วมกิจกรรมในพื้นที่มากยิ่งขึ้น เป็นการเรียนรู้ที่ยั่งยืนต่อการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า ประกอบด้วย

- 2.1. การออกแบบองค์ประกอบเสริมทั้งในพื้นที่สีเขียวสาธารณะและพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่อำนวยความสะดวกการเรียนรู้เพื่อกระตุ้นความสนใจให้เยาวชนตระหนักถึงความสำคัญของคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมในเมือง
- 2.2. การออกแบบโครงสร้างเส้นทาง (route) สำหรับการศึกษาเชื่อมแต่ละพื้นที่โบราณสถาน ถือเป็นการบูรณาการร่วมกับแนวทางด้านกายภาพ เพื่อให้ผู้คนสามารถเลือกการศึกษาในแขนงศาสตร์ตามความสนใจที่แตกต่างกัน และสามารถใช้เวลาร่วมกับเมืองโบราณเชียงใหม่มากขึ้น เช่น เส้นทางศึกษาพื้นที่โบราณสถานที่มีพระพุทธรูปจากช่างศิลป์เชียงใหม่สำหรับผู้มีความสนใจด้านศิลปกรรม และเส้นทางศึกษาสำหรับผู้ที่มีความสนใจทางด้านศาสนา นอกจากนี้สามารถจัดทำเส้นทางด้านท่องเที่ยวและสอดแทรกความรู้ เช่น เส้นทางเพื่อสวดมนต์ตามวัดร้างซึ่งได้รับทั้งความรู้ของเมืองและเสริมสิริมงคลตามความเชื่อส่วนบุคคล ทั้งนี้ ชุมชนสามารถเป็นไกด์จากการนำเที่ยว และเป็นผู้นำจัดกิจกรรมเวิร์คช็อป (workshop) เผยแพร่ความรู้ด้านวัฒนธรรม ช่วยสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนอีกหนทางหนึ่ง
- 2.3. กำหนดพื้นที่สำหรับจัดงานวิชาการหรือแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เพื่อเผยแพร่ความรู้แก่ชุมชน โดยสามารถจัดงานนอกเหนือรูปแบบทางวิชาการ เช่น กิจกรรมเรียนรู้วิถีชีวิตชุมชน การเล่นดนตรีพื้นเมืองอย่างซึ่งใหญ่ และกิจกรรมนันทนาการที่มีหัวข้อเกี่ยวกับวัฒนธรรมและการอนุรักษ์เป็นหลัก จากการศึกษาพิจารณาว่าพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเชียงใหม่ และอาคารในโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเชียงใหม่ของสำนักศิลปากรมีความเหมาะสมที่สุด เพราะมีเจ้าหน้าที่ผู้เชี่ยวชาญกำกับดูแลและสามารถเตรียมอุปกรณ์สนับสนุนกิจกรรมได้สะดวก อีกทั้งช่วยกระตุ้นการใช้งานของสถานที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด สามารถต่อยอดและพัฒนาสถานที่ให้สามารถรองรับองค์ความรู้และการสร้างสื่อซึ่งกระตุ้นความสนใจของชุมชนและมีส่วนร่วมกับหน่วยงานเพื่อจัดการดูแลให้ดีขึ้น

บรรณานุกรม

- กระทรวงมหาดไทย. กรมโยธาธิการและผังเมือง. (2558). *โครงการวางผังพัฒนาพื้นที่ประตูการค้าเพื่อเชื่อมโยงกับประเทศในภูมิภาคอาเซียน : จังหวัดเชียงราย*. กรม.
- เกรียงไกร เกิดศิริ. (2558). *ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์*. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NAJUA-Arch/article/view/65019/53233>
- เกรียงไกร เกิดศิริ. (2562). *เมืองเก่าในประเทศไทย และแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์กับการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า*. <https://issuu.com/be.su.research/docs/>
- ธวัช มณีผ่อง, ดรุณี แซ่เต๋ว, อิงอร คงเจริญ, อำไพ สุปรากร, และบุญเสริม สมพันธ์. (2546). *ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรสาธารณะของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขง อ.เชียงแสน จ.เชียงราย : รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ภาสกร วงศ์ดาวัน. (2555). *กำเนิดและล่มสลายเมืองโบราณเหนือแผ่นดินสยาม*. ยิปซี.
- มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์. (2553). *โครงการศึกษาแนวทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและท้องถิ่นเมืองเชียงแสน จ.เชียงราย (รายงานฉบับที่ 1-2)*. มหาวิทยาลัย.
- ยุทธนา พยุงศ์. (2546). *การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองประวัติศาสตร์เชียงแสน จังหวัดเชียงราย* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2538). *ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ*. เมืองโบราณ.
- สุรพล ดำริห์กุล. (2545). *ช่วงเมืองและวัดหัวช่วงกับแบบแผนของเมืองในดินแดนล้านนา*. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สำนักศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่. (2549). *โครงการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาเมืองโบราณเชียงใหม่ให้เป็นมรดกโลก*. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เอกสิทธิ์ เรือนทอง. (2556). *พัฒนาการของแผนผังโบราณสถานในเมืองโบราณเชียงใหม่และเชียงใหม่ [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ ไม่ได้ตีพิมพ์]*. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

Bandarin, Francesco, & van Oers, Ron. (2012). *The historic urban landscape: Managing heritage in an urban century*. Oxford.

GML Heritage. (2022). *The future for urban conservation—The HUL approach*.

<https://www.gml.com.au/news/the-future-for-urban-conservation-the-hul-approach/>

UNESCO. (2005). *World heritage and contemporary architecture – Managing the historic urban landscape*.

https://unesco.lt/uploads/file/failai_VEIKLA/kultura/RA_Vienna_memorandum.pdf

UNESCO. (2010). *Managing historic cities / Gérer les villes historiques*.

https://books.google.co.th/books?hl=th&lr=&id=p8_vCAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA7&dq=Historical+Urban+Landscape&ots=vbaH_2Ud_P&sig=qSLxnQsZTgFUzHUAEKQt3obSMQ&redir_esc=y#v=onepage&q=Historical%20Urban%20Landscape&f=false

UNESCO. (2011). *Recommendation on the historic urban landscape*.

<https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-638-98.pdf>

UNESCO. (2013). *New life for historic cities: The historic urban landscape approach explained*.

<https://whc.unesco.org/uploads/news/documents/news-1026-1.pdf>

UNESCO. (2015). *The HUL guidebook*. <http://historicurbanlandscape.com/themes/196/>

[userfiles/download/2016/6/7/wirey5prpznidqx.pdf](http://historicurbanlandscape.com/themes/196/userfiles/download/2016/6/7/wirey5prpznidqx.pdf)

Wimonrart Issarathumnoon. (2020). *Applying the historic urban landscape approach to the identification of urban heritage attributes of Bangkok's old town, Thailand*. <https://ph01.tci-thaijo.org/index.php/nakhara/article/view/240647/165909>